

ЕВОЛЮЦІЙНА ЛОГІКА І ПОЛІТЕКОНОМІЯ: ВІД КЛАСИЧНОЇ ШКОЛИ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

КУТРАНЬ Катерина Вікторівна - старший викладач кафедри економічної теорії
Донецького національного університету

УДК: 330.8

В статті здійснено дослідження логіки економічного розвитку і відслідкована еволюція політекономії з урахуванням трансформації парадигми економічної науки на визначеному етапі розвитку економічних відносин і сприйняття ученими головних завдань економічного розвитку. Актуалізується важливість комплексної реалізації концепції стійкого розвитку, яка є відображенням нової парадигми глобального розвитку життя суспільства і має безпосереднє відношення до перспектив розвитку конкретних країн як частини глобальної соціально-економічної системи.

Ключові слова: логіка, еволюція, економічний розвиток, політекономія, етапи розвитку, парадигма еволюційної логіки, завдання економічного розвитку, теорія сталого розвитку.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями

Розвиток сучасної економіки з його кількісними і якісними проявами є не що інше, як опредмечене наукове знання минулого. Однак, якщо взяти до уваги вкрай суперечливі оцінки досягнутих результатів економічної діяльності людини, то необхідність переосмислення логіки економічного розвитку стає не тільки очевидною, але і вкрай актуальною проблемою.

Парадигма еволюційної логіки виконує роль дисциплінарної матриці, ознаки якої дозволяють проводити аналітичну діяльність за сформованими та визнаними нормами, правилами, алгоритмами. Зміс-

товним ядром парадигми служить загальна картина, уявлення, образ або модель досліджуваної реальності. Ця онтологічна складова забезпечує зв'язок предмета економічної науки з об'єктом – економікою, оскільки в цій картині інтегруються і систематизуються різноманітні властивості явища на певному етапі розвитку, відображаючи уявлення про об'єкт пізнання, що склалися в певному науковому співтоваристві, на конкретному історичному етапі. Саме зміна цих уявлень відображає зміну логіки розвитку економічної науки.

Метою даної статті є дослідження логіки еволюції політекономії з огляду на трансформацію парадигми економічної науки на певному етапі розвитку економічних відносин та сприйняття науковцями головних завдань економічного розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій

Недостатня предметна і методологічна визначеність, імперативно-нормативна спрямованість, значна описовість, політична емоційність і нездатність до перевірки на істину характеризують значну кількість робіт з аналізу сучасної економічної дійсності [5; 7; 13; 14]. Особливо важливо те, що при поясненні логіки економічного розвитку сучасними вченими не скорочується розрив між теорією і практикою. Сприйняття ж політичних процесів і рішень, що суттєво впливають на економіку взагалі, залишилось за межами теоретичного ана-

лізу економіки, визначаючи предметну область переважно політології або соціальної психології. Часто не враховується роль тих неформальних системоутворюючих інститутів, які не можна змінити відразу, але трансформація яких має свої закономірності і траєкторію еволюції [6; 11; 17].

«Якщо судити сучасну економічну теорію з позиції її філософського та історичного змісту, – пише Р.Л. Хайлбронер – ми будемо змушені визначити її місце в надирі, а не в zenіті її історії» [15, с. 53]. У результаті утворився «дефект знання», який, подібно до дефекту маси у фізиці, не дає нам цілісного політико-економічного та культурологічно-екологічного способу взаємин людини, суспільства, природи, техніки.

Підвищений інтерес до проблеми формування та пояснення логіки економічного розвитку визначається передусім прагненням заповнити виниклі в цій області пропуски з одночасним осмисленням наукових традицій політекономії, що склалися у минулому, і можливим їх продовженням у даному науковому дослідженні.

Викладення матеріалу та результати

Логіка розвитку економічної науки визначається взаємодіями усередині системи знання – між власне теорією, практикою і загальною картиною досліджуваної реальності. Зміна парадигми характеризується ситуацією, коли нові явища виходять за звичні рамки системи знання і вступають у протиріччя з ідеалами, нормами, критеріями наукової діяльності. Життя показує, що таке протиріччя було в економіці радянського типу, практика якої не вписувалася в загальний контекст політекономії соціалізму. Таке протиріччя є і сьогодні, оскільки досліджувані і пропаговані курси «Економікс», виконані в неокласичних традиціях, по суті, не відображають сучасну реальну ситуацію.

Конфлікт у тому, що нова реальність та ідеї повинні оцінюватися або за старими критеріями колишніх дисциплінарних норм, або за новими, але абстрактними і невизначеними, що не відображає стан сучасної світової економічної системи і, природно, національних економічних систем.

Швидке і рішуче скасування колишньої теорії без апіорі висунутої нової призводить до теоретичного вакууму, у якому починають панувати теоретично не обґрунтовані ідеї. Інакше цю ситуацію можна назвати антинаукою або паранаукою.

Теоретична економіка, як фундаментальна наука, виступає своєрідним суспільним благом прагнення до істини. Індивідам, мислячим у єдиних теоретичних рамках, оперуючи певними парадигмами, легше розуміти один одного в своїх стратегіях, що знижує невизначеність і трансакційні витрати в реальній практиці.

У відомому сенсі уявлення про економічну науку як науку про загальний порядок відносин у господарській діяльності відтворює підхід Гегеля до пояснення місця і ролі філософії. Згідно з одним з його визначень, філософія спочатку була наукою про загальне, а її предметом виступало «пізнання стійкої міри і загального в морі емпіричних випадковостей» [4, с. 91]. Таке трактування місця і ролі економічної науки передусім характерне для неокласичної наукової парадигми.

Розглянемо парадигми, які можна виділити з позицій сьогодення в економічній науці.

Перша цілісна політико-економічна картина представлена класичною школою. Використовуючи традиції природничих наук і особливо ньютонівської фізики, класики запропонували сприймати цю картину як світ багатства. У поясненні досягнення і перетворення форм багатства вони шукали універсальні об'єктивні закони, на основі яких прагнули пояснити і передбачити основні тенденції економічного розвитку, вбачаючи їх передусім у колоніальній експансії, територіальній або економічній. Пояснення джерела багатства, з точки зору праці, заклало нову норму поведінки – вартість, яка провела грань між економічною ефективністю і справедливістю. У вартості фіксувалася також соціальна, економічна, правова і моральна основа взаємодії членів суспільства, значимість яких визначалася трудовою участю, а не складалася кастово-становою диференціацією. Можна помітити, що в інтерпретації класичної

політекономії знайшла своє відображення теоретична економіка. Вона не тільки на абстрактно-понятійному рівні цілісно зафіксувала через узагальнення досягнень інших наук політико-економічну систему, а й визначила історичну тенденцію, форми її еволюції.

Свій розвиток класична школа отримала в марксизмі. Тут не тільки зберігається, але посилюється установка на сутність, закон, закономірності, зміну вартісних форм багатства і відносин, зрештою, на теорію, в якій завдання доповнюється пошуком внутрішніх причин саморозвитку капіталу через руйнування глобальних державно-монополістичних утворень (деколонізація). Новизна підходу полягає в об'єднанні історичного і логічного, в чому проявилася відповідь марксизму на виклик історичної школи. Введений марксизмом принцип історизму дозволяє загальний, універсальний характер законів модифікувати в закони специфічні, визначивши тим самим межі дії цих загальних законів і своєрідність їх прояву [9, с. 25-32].

На наш погляд, якщо використовувати ідею про поділ парадигми на «жорстке» ядро і «захисну» оболонку, то зміни філософсько-методологічної підстави марксизму відбулися як у першому, так і в другому блоках. Йдеться, насамперед, про кордони ефективності відносин прав власності, про витрати обміну і конкуренції ринкового господарства, про протиріччя між працею і капіталом, у русі капіталу.

Серйозним випробуванням для класичної політекономії стала її критика з боку історичної школи. Представники цього напрямку стали родоначальниками анти-сциєнтистської традиції в економіці, що орієнтується, насамперед, на багату фактами гуманітарну основу економічного знання. Для них економіка – це, перш за все, світ господарства, опосередкований історико-культурними цінностями. Знаменита «суперечка про метод», що особливо гостро проявилася в полеміці між Г. Шмоллером і К. Менгером, не привела до ствердження нового методологічного канону, проте дала імпульс до розчленування єдиної науки про економіку на дві частини: пер-

шу, яка стверджує в пізнанні абстрактні дедуктивні початки, і другу, яка відстоює цілісність, специфічність і різноманіття господарських культур[9].

Новий парадигмальний зсув пов'язаний з виникненням маржиналізму. Світ господарюючого суб'єкта, який сам є активно залученим до економічної діяльності, був покладений в основу пізнання. Пошук об'єктивних, сутнісних, причинно-наслідкових зв'язків був замінений пошуком раціональних функціональних зв'язків на рівні явищ, які виступають результатом діяльності господарюючих суб'єктів. Загальна картина соціально-економічного світу неокласиками була редукована до рівня середньостатистичного економічного агента, що має певний набір переваг і мотиви максимізації корисності в поведінці[16].

Після виходу у світ відомої роботи А. Маршалла навчальна дисципліна «політекономія» замінюється «економікою» з її позитивістською філософією і аналітичним техніко-функціональним апаратом. Це поняття стало символом назви і нової науки, об'єкт і предмет якої до сих пір не визначився [9]. Дивно те, що, визначаючи економічну теорію «набором інструментів», неокласики спосіб вибору інструментів взагалі не відносять до компетенції науки, а більшою мірою орієнтують на здоровий глузд дослідника. До цього треба ще додати, що цілісне теоретичне (політико-економічне) знання на початку 20 -го століття почало трансформуватися в ряд таких самостійних спеціальних наук, як політологія, менеджмент, соціологія, економічна історія, історія економічних вчень. Таким чином, під впливом наукових спеціалізацій це знання набуває рис фрагментарності і статичності. З цих фрагментів неможливо відтворити цілісний образ, цілісну політико-економічну і соціальну картину, не маючи загального образу.

Різного роду гострота і глибина проблем реальності, що характеризували стадію глобально-регіональної індустріалізації (випереджаючий розвиток розвинутих країн світу) активізували в другій половині минулого століття діяльність як традиційних, так і нових наукових шкіл і напрямків. У

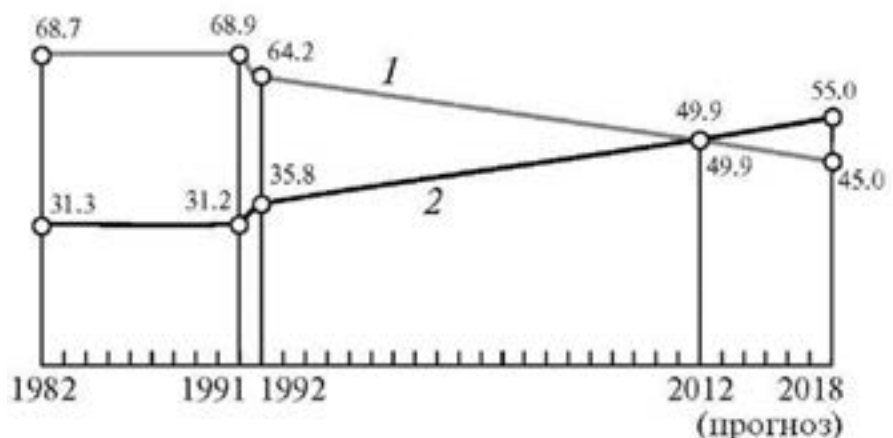
80-ті роки філософсько-методологічні дискусії переросли в методологічний бум, де проглядається ідея формування метапарадигми на міждисциплінарній основі. Так, У. Баумоль започаткував нову дискусію з метою підвести підсумки досягнення економічної теорії за минуле століття: «... Найбільший науковий прогрес порівняно з початком століття можна виявити не в теоретичних новаціях, а в розвитку емпіричних досліджень і застосуванні теоретичних концепцій до вирішення конкретних практичних проблем» [2, с. 80, 104]. Тому М. Аллі і зазначає: «Як фізика сьогодні потребує єдиної теорії загального тяжіння, електромагнетизму та квантової фізики, так і гуманітарні науки потребують єдиної теорії поведінки людей» [1, с. 27].

Інтегрований аналіз історії, філософії, права, власне економіки, природно-регіональних особливостей виявляє етичні початки англійської політекономії, конституційно-правову основу американської теорії, історико-культурні корені західноєвропейської науки і патріархально-самодержавні елементи російської економічної науки. Ці особливості теорії чітко проявляються в реальних політико-економічних моделях з усіма наслідками.

Доповнимо загальні міркування про розвиток економічної науки питанням про можливість виділення в цій загальній конструкції національних економічних шкіл. Наскільки правомірне твердження про їх існування і як у такому разі вони співвідносяться зі світовою економічною наукою? Серед економістів поширена думка, що відкидає саму ідею національної економічної школи. Вона користується підтримкою чималого числа дослідників і ґрунтується на тому, що економічна наука, як

і будь-яка інша (фізика, хімія, математика і т. п.), не має національних меж і в принципі виступає як міжнародна творча діяльність. До того ж її орієнтація на пошук істини в наукових дослідженнях, що визначає їх головну і змістовну мету, повинна тим більше зняти національне забарвлення в економічних дослідженнях. Особливо така установка значима, якщо розглядати економічне знання як відображення універсальних господарських процесів, учасником яких виступає «економічна людина» із стандартним набором властивостей і інтересів. Тоді економічна наука набуває властивість загального наукового знання, одночасно орієнтованого на вивчення загальнозначущих форм організації господарського життя і забезпечення економічного зростання, а сама вона перетворюється на універсально-загальну науку про господарські процеси і економічний розвиток. Питання в тому, як цей розвиток відображається на рівні та якості життя населення, чи має він (по мірі суспільного поступу) відображення на добробуті людей?

Зміну частки країн, що розвиваються, у світовому ВВП показано на рис. 1. У 2013 р. частка країн, що розвиваються, у світовому ВВП складала 50.9% проти 49.1% частки розвинених країн. Питання в тому, як розподіляється цей збільшений ВВП, чи відбувається скорочення чисельності бід-

- 1 — розвинені країни,
- 2 — країни, що розвиваються

Рис. 1. Частка країн з розвинутою економікою та країн, що розвиваються, у світовому ВВП % (за паритетом купівельної здатності [12])

них верств населення в країнах, що розвиваються. Успіхи у боротьбі з бідністю стали помітні в країнах БРІКС, але в інших країнах, що розвиваються, ризики нерівності зростають.

Нерівномірність, стихійність господарського життя на планеті привела до утворення «бермудського трикутника» протиріч між доходами, зростанням населення і розподілом капіталу. В умовах, що змінилися, необхідно знайти баланс між головними гравцями глобалізованого взаємозалежного світу [8, с. 15-18]. Пошук цієї рівноваги і повинен привести до нової парадигми життєдіяльності людства в єдності його раціональних погоджених практик.

У. Бек приймає та услід за Марксом і Валлерстайном вводить у свою теорію «суспільства ризику» поняття «зубожіння». Але якщо Маркс і Валлерстайн наполягають на неминучості абсолютної і відносної форм матеріального зубожіння, тобто обмежуються кількісними вимірами, то У. Бек йде далі і піддає процес сучасного зубожіння якісному аналізу. «Моя теза звучить так: у суспільстві ризику йдеться про таку форму зубожіння, яка порівняна і в той же час не йде ні у яке порівняння із зубожінням мас трудящих в промислових центрах на ранньому етапі індустріалізації» [3, с. 62]. Він показує, що в основі сучасних процесів зубожіння, що мають об'єктивний характер, лежить «власна динаміка: не чиясь зла воля, а ринок, конкуренція, розподіл праці» [3, с. 61]. У той же час автор особливо виділяє думку: «Від бідності можна захиститися кордонами, від небезпек атомного століття – не можна». На його думку, у суспільстві розвиваються кризові процеси, які загрожують можливістю «небуття взагалі». Нова, якісно інша реальна загроза нашого часу – цивілізаційне зубожіння – зростає поряд з традиційним матеріальним зубожінням. Цивілізаційне зубожіння – новий вид соціально-політичних ризиків, що виражається в зростанні страху матеріально благополучного суспільства, що живе в достатку, перед майбутнім. Така нова проблемна ситуація вимагає іншої наукової і політичної парадигми: «На відміну від ХІХ століття, виникаючі проблеми не можна

вирішити за допомогою підвищення продуктивності, перерозподілу, розширення соціальних гарантій тощо, вони вимагають або цілеспрямованої і масованої політики контрінтерпретації», або принципово нового мислення і переформування діючої парадигми цивілізації» [3, с. 63].

Парадокс сучасності полягає в тому, що ліберальна стратегія і практика розвитку чергою своїх криз і провалів підірвала у населення багатьох країн відчуття свободи і віри в майбутнє, науковий прогрес. Абсолютизація принципу ліберальної свободи в економіці глобального світу привела до лещат матеріальної і духовної убогості, дераціоналізувала суспільну свідомість, посіяла в ній зерна несвободи, ірраціонального страху.

У складному, багатоаспектному аналізі проблем сучасного розвитку представляється невірним виділення пріоритетності одній із сторін розвитку: соціально-економічній, чим нерідко відрізнялись науковці 1970-1980-х років, або тільки екологічній, чим понині характеризуються роботи багатьох вчених. Усі складові невід'ємні одна від одної, що й стало основою концепції стійкого розвитку [18].

Для наших цілей важливо з'ясувати суть і форми прояву соціально-економічної компоненти концепції стійкого розвитку. На глобальному рівні вона конкретизується в проблемі корінної зміни існуючого світового ладу. Глобальна макросоціальна нерівність не може не позначатися на внутрішній стійкості економік країн, що не входять у «золотий мільярд». Значення соціальних чинників стабільності, що різко посилюються останніми роками, примушує уряди країн ставити на міждержавному рівні питання про зміну світового ладу з метою надання йому більшої справедливості, а в перспективі – про забезпечення сталого розвитку в глобальному масштабі. Саме це відображає взаємозалежність макроекономічного та глобального рівня застосування концепції сталого розвитку – вона важлива як на рівні країни (її регіонів), так і на світовому рівні, і не може забезпечуватись діями лише на одному з цих (взаємопов'язаних) рівнів.

Осмилення сукупності фактів, об'єктивної інформації і суб'єктивних оці-

нок положення, що склалось, призводить до принципових висновків відносно характеру поточного періоду, що зумовив актуальність концепції сталого розвитку, її соціальної суті, а також можливості втілення її основних ідей на практиці через зміну світоустрою, що склався, політичними та економічними методами.

Процеси деградації і самовинищення життя на планеті досягли критичних масштабів. Головна причина – у мотивації економічної діяльності через максимізацію прибутку, нееквівалентному обміну ресурсів, праці і послуг, хижацькій експлуатації природи і праці більшості населення, коли стандарти масового споживання продовжують домінувати і нав'язуватись світу меншістю індустріально розвинених країн, їх правлячими колами.

Натомість сучасна індустріальна цивілізація, в особі транснаціональних корпорацій і політичних інститутів розвинених країн [6], встановила соціальний порядок, який характеризується відносно високою мірою соціально-політичної стабільності в країнах Заходу і в той же час створює колосальні ресурсні і соціальні диспаритети на планетарному рівні між регіонами, націями, державами [10].

Соціально незбалансована індустріально-ринкова модель розвитку вичерпала свої можливості і почала відтворювати в розширеному масштабі екологічні, економічні, соціальні, політичні, військово-технічні й інші перешкоди і загрози на шляху сталого розвитку світової цивілізації. Виникла гостра потреба в новій глобальній парадигмі розвитку.

Концепція сталого розвитку припускає різні трактування і потребує подальшого вдосконалення, особливо стосовно шляхів її втілення в життя. Відмінність інтересів веде до різноманітного тлумачення сутності концепції сталого розвитку, а також уявлень про механізми переходу до нього в глобальному і регіональному масштабах. Зараз реалізація стратегії стійкого розвитку як нової форми життєдіяльності людства є проблематичною. Має відбутися тривалий етап переходу до її погодженого у рамках світового співтовариства здійснен-

ня. Але економічні інститути, інструменти і показники реформ не можуть розглядатись як стратегічні цілі сталого розвитку. Вони є засобами досягнення комплексних цілей взаємообумовленості життєдіяльності людини, суспільства і природи.

Висновки

Класична політекономія відповіла на виклик свого часу, визначивши інституційну основу суспільства і стратегічний напрям економічного розвитку, давши початок пошуку причин, джерел і громадських форм багатства. Маркс у своїй теорії прописав більш логічно і чітко саморух форм багатства з виділенням виникаючих нових інституційних норм епохи промислового капіталу, що характеризується поширенням колоніалізму та імперіалізму. Кейнс, подолавши «стандарти» неокласичного мислення, своєю теорією ефективного попиту розширює предмет науки, чим закладає основи і дає орієнтири на зміну норм і правил реальної економічної системи та руйнування глобальних державно-монополістичних утворень (деколонізація). Приватна теорія монетаризму вже розширила виробничі можливості за рахунок активізації спекулятивної норми поведінки господарюючих агентів, змінюючи грошові відносини і рамки, забезпечуючи випереджаюче зростання провідних економічних агентів світової економіки.

Так або інакше, роботи учених з багатьох областей науки готують перехід цивілізації на нову траєкторію – траєкторію сталого розвитку. Теорія сталого розвитку стає визнаною світовою науковою спільнотою універсальною системою наукових поглядів, навколо якої динамічно формуються галузі теоретичних і емпіричних знань про соціальні, економічні, культурні, політичні, екологічні та інші процеси, пов'язані з науково планованою підтримкою і розвитком життя.

Концепція і теорія сталого розвитку – наукове відображення нової парадигми глобального розвитку життя суспільства, що має безпосереднє відношення до перспектив розвитку конкретних країн як частини глобальної соціально-економічної системи. Значення соціальних чинників

АНОТАЦІЯ

У статті проведено дослідження логіки економічного розвитку та прослідковано еволюцію політекономії з огляду на трансформацію парадигми економічної науки на певному етапі розвитку економічних відносин та сприйняття науковцями головних завдань економічного розвитку. Актуалізується важливість комплексної реалізації концепції сталого розвитку, що є відображенням нової парадигми глобального розвитку життя суспільства та має безпосереднє відношення до перспектив розвитку конкретних країн як частини глобальної соціально-економічної системи.

стабільності, що різко посилилось останніми роками, примушує уряди країн ставити на міждержавному рівні питання про зміну світового ладу з метою надання йому більшої справедливості, а в перспективі – про забезпечення сталого розвитку в глобальному масштабі, що показує взаємозалежність макроекономічного та глобального рівня застосування концепції сталого розвитку – вона важлива як на рівні країни, так і на світовому, і не може забезпечуватись діями лише на одному з цих (взаємопов'язаних) рівнів.

Література

1. Алле М. Единственный критерий истины – согласие с данными опыта / М. : Алле // МЭ и МО. – 1989. – № 11. – С. 24-40.
2. Баумоль У. Чего не знал А. Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию / - У. Баумоль // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 42-51.
3. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
4. Гегель Г. Энциклопедия философских наук / Г. Гегель – Т. 1. Наука логики. М., 1975. – 315 с.
5. Козак Ю. Г. Міжнародні стратегії економічного розвитку : навч. посібн. / Ю. Г. Козак, -Ю. І. Єхануров, В. В. Ковалевський. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 354 с.
6. Лопатинський ІО. М. Синергетичні взаємодії окремих компонентів економічної теорії // Генезис інституційної системи транзитивних економік. – Чернівці, 2009. – С. 46-48.
7. Майер Дж. М. Основні проблеми економічного розвитку / Дж. М. Майер, Дж. Е. Раух, -

SUMMARY

The paper studied the logic of economic development and examined the evolution of political economy in view of the transformation paradigm of economics at a certain stage of economic relations and the perception of academics main objectives of economic development. Updated importance of comprehensive implementation of the concept of sustainable development, which is a reflection of a new paradigm of global development of society and is directly related to the prospects of individual countries as part of the global socio-economic system.

А. Філіпенко. – К. : Либідь, 2003. – 688 с.

8. Макуха, С. М. Тенденції розвитку сполучних елементів процесу економічної глобалізації / С. М. Макуха // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право – 2011. – № 6. – С. 15-24.

9. Міжнародна економіка / За заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Макухи. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. – 192 с.

10. Національна економіка: навч. посібн. / За заг. ред. Носової О.В. – К.: Центр учбової літератури, 2013 – 512 с.

11. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Р. Нельсон, С. Дж. Уинтер. – М., 2002. – 512 с.

12. Новый двигатель мировой экономики // Ведомости. 2013. 6 июня.

13. Нуреев Р. М. Экономика развития: модели становления рыночной экономики : учебник / Р. М. Нуреев. – М. : Норма ; ИНФРА-М, 2010. – 640 с.

14. Філіпенко А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації : навч. посібн. / А. С. Філіпенко. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.

15. Хайлбронер Р. Л. Экономическая теория как универсальная наука / Р. Л. Хайлбронер // THESIS. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 25-31.

16. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Йозеф А. Шумпетер. Вид.: КМА. – 2011. – 242 с.

17. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Т. Эггертссон. – М., 2001. – 412 с.

18. Ougolnitsky G.A., Usov A.B. Problems of the sustainable development of ecological-economic systems // Global Climatology and Ecodynamics: Anthropogenic Changes to Planet Earth / Eds.A.P.Cracknell, V.P.Krapivin, C.A.Varotsos. – SpringerPraxis, 2009. – P.427-444.